

Fahrî'nin Kitâb-ı İlâhiyye Adlı Eseri

Muhammet Akif Tiyek

Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslami Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Bayburt, Türkiye

0000-0002-4975-6664

ror.org/050ed7z50

m.akiftiyek@hotmail.com

Öz

Medeniyet tarihinde ahlaki öğretilerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu öğretiler, ilgili toplumun adetleri, gelenekleri ve inançları ekseninde şekillenmektedir. Her topluluk, bu ilkeler çerçevesinde birtakım nasihatlerde bulunmuştur. Orhun abidelerinden itibaren Türk edebiyatında nasihat ihtiva eden birçok eser kaleme alınmıştır. Manzum ya da mensur, mesnevi, kaside vb. çeşitli nazım şekilleri kullanılarak kaleme alınan nasihatnamelerde dönemin yöneticilerine veya topluma yönelik öğütler yer almaktadır. Edebiyatımızda müstakil ya da bir eser içerisinde, nasihat ihtiva eden bölüm şeklinde, telif veya tercüme olmak üzere çeşitli nasihatnameler yazılmıştır. Bu nasihatnamelerin bir kısmı çalışma konusu seçilmiştir. Hakkında bilimsel araştırma bulunmayan özgün nasihatnamelerden biri Fahrî mahlaslı Aksaraylı Seyyid Ali'nin (öl. ?) İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arkeoloji Yazmaları 114 koleksiyon numarasıyla kayıtlı olan Kitâb-ı İlâhiyye'sidir. Allah'ın kendisine bahsettiği bir ilhamla ve öğüt vermek amacıyla manzum olarak kaleme alınan eser, mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Klasik mesnevi tertibinde olduğu gibi esere besmele, tevhid, münacat ve naat ile başlanmış; dönemin padişahı Sultan Bayezid Han (öl. 918/1512) methedilmiş; eserin neden yazıldığıyla ilgili bilgi verildikten sonra insanlara öğütte bulunulmuştur. Kitâb-ı İlâhiyye, sekiz bab olarak tertip edilmiş olup; bablarda âyet ve hadisler zikredilmiş, akabinde nazmen açıklanmıştır. Daha sonra ise ilgili âyet ya da hadise uygun hikâye ve mevize yer almaktadır. Dinî-ahlaki nitelikli olan eser, Eski Anadolu Türkçesine ait özellikler göstermektedir. Eserde öğüt verici bir anlatım tercih edilmiştir. Eserin kaynağı ise bizatihi âyetler ve hadislerdir. Birinci bölümde Allah'ın birliği; ikinci bölümde Allah'tan başka ilah bulunmadığı ve İslâm'ın beş temel esas üzerine bina edildiği; üçüncü bölümde Allah'a tevekkül ve namazın ehemmiyeti; dördüncü bölümde ilmin önemi; beşinci bölümde güzel ahlak; altıncı bölümde Allah'tan ümidi kesmeme; yedinci bölümde hayâ ve tevazu; son bölüm olan sekizinci kısımda riya ve merhamet konuları ele alınmıştır. Çalışmada eser şekil ve muhteva özellikleri itibarıyla değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın nasihatname literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Türk İslâm Edebiyatı; Nasihatname; Mesnevi; Fahrî; Kitâb-ı İlâhiyye

Öne Çıkanlar

- Fahrî'nin *Kitâb-ı İlâhiyye*'si Türk edebiyatında kaleme alınan özgün nasihatnamelerdendir.
- Eser, sekiz bab olarak tertip edilmiş ve mesnevi nazım şekli kullanılarak yazılmıştır.

- Eserde dinî muhteva yoğun bir şekilde ele alınmış, öğüt verilirken âyet ve hadislerden faydalanılmıştır.
- Eserde âyet ya da hadisin metnine yer verilmiş, akabinde nazmen tercüme edilmiş ve buna uygun öğüt ve hikâye zikredilmiştir.
- Eser, Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliklerini barındırmaktadır.

Atıf Bilgisi

Tiyek, Muhammet Akif. "Fahrî'nin Kitâb-ı ilâhiyye Adlı Eseri". *Tetkik* 9 (Mart 2026), 204-236. <https://doi.org/10.55709/tetkik.1806978>

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	20 Ekim 2025
<i>Kabul Tarihi</i>	03 Mart 2026
<i>Yayın Tarihi</i>	31 Mart 2026
<i>Hakem Sayısı</i>	iki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - intihal.net
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>Etik Bildirim</i>	tetkik@okuokut.org
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	-
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0

Fahri's Work Titled *Kitab al-Ilahiyya*

Muhammet Akif Tiyek

Bayburt University, Faculty of Theology, Department of Turkish Islamic Literature, Bayburt, Türkiye
0000-0002-4975-6664
ror.org/050ed7z50
m.akiftiyek@hotmail.com

Abstract

Moral teachings have an important place in the history of civilization. These teachings are shaped around the customs, traditions, and beliefs of the relevant society. Every community has offered various advice (nasiha) within the framework of these principles. Starting with the Orhun monuments, many works containing advice have been written in Turkish literature. Written in various poetic forms such as verse or prose, masnawi and qasida, these nasihatname works contain advice directed at the rulers or society of the time. In our literature, various admonitory works have been penned, either independently or as sections containing advice within a larger work, either as original compositions or translations. Some of these nasihatname works have been chosen as subjects of study. One of the original nasihatname works that has not been the subject of scientific research is *Kitab al-Ilahiyya* by Aksaraylı Seyyid Ali (d. ?), who wrote under the pen name Fahri. The work is registered under collection number 114 in the Archaeology Manuscripts collection of the Istanbul Archaeology Museums. With the aim of giving advice through inspiration, bestowed by God, the work is composed in the masnawi verse form. As in the classical masnawi arrangement, the work begins with a basmala, tawhid, munajat, and nat. It praises the sultan of the period, Sultan Bayezid Han (d. 918/1512), and information about why the work was written before offering advice to people. *Kitab al-Ilahiyya* is organized into eight chapters; Quranic verses and hadiths are quoted in these chapters, followed by poetic explanations. Then, a story and a sermon appropriate to the relevant verse or hadith are included. This religious-ethical work displays characteristics of Old Anatolian Turkish. A didactic narrative style is preferred in the work. The sources of the work are directly the verses and hadiths. The first chapter discusses the oneness of Allah; the second chapter covers the absence of any deity other than Allah and the five pillars upon which Islam is founded; the third chapter covers the importance of trust in Allah (tawakkul) and prayer; the fourth focuses the importance of knowledge; the fifth on good character; the sixth on not losing hope in God; the seventh on modesty and humility; and the final chapter addresses the subjects of hypocrisy and mercy. The work is evaluated in terms of its form and content characteristics. It is believed that this study will contribute to the literature of nasihatnames.

Keywords

Turkish Islamic Literature; Nasihatname; Masnawi; Fahri; *Kitab al-Ilahiyya*

Highlights

- Fahrî's *Kitab al-İlahiyya* is one of the original nasihatnames written in Turkish literature.
- The work is organized into eight chapters and written in the *masnawi* verse form.
- The work deals extensively with religious content, drawing on Quranic verses and hadiths while providing advice.
- The work includes the text of the verse or hadith, followed by a poetic translation and relevant advice and stories.
- The work contains the characteristic features of Old Anatolian Turkish.

Citation

Tiyek, Muhammet Akif. "Fahrî's Work Titled *Kitab al-İlahiyya*". *Tetkik* 9 (March 2026), 204-236. <https://doi.org/10.55709/tetkik.1806978>

Article Information

<i>Date of submission</i>	20 October 2025
<i>Date of acceptance</i>	03 March 2026
<i>Date of publication</i>	31 March 2026
<i>Reviewers</i>	Two Internal - Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	tetkik@okuokut.org
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Müslüman'da bulunması gereken niteliklerin başında güzel ahlak gelmektedir. Bu bağlamda davranışlar, inancın toplumsal hayattaki yansıması olarak görülmüş ve yapılan davranışlarda birtakım sınırlar olması gerektiği vurgulanmıştır. Toplum hayatıyla bu kadar iç içe geçen bir kavram kendisine edebiyat alanında da yer bulmuş ve Orhun Abileri'nden itibaren bu çerçevede ahlaki konu alan birçok eser kaleme alınmıştır. Ağâh Sırrı Levend, ahlaka dair kitapları “genel ahlak kitapları, siyaset-nameler, nasihat-nameler, mevize yollu eserler, ahlâkî güzel sözler, fütüvvet-nameler, Kabus-name çevirileri, Kelile ve Dimne çevirileri, hikâyelerle süslenmiş ahlâkî eserler, ahlâkî fıkralar ve hikâyeler, atasözleri ve türlü eserler” olmak üzere sınıflandırmıştır.¹ Levend'in tasnifinde zikrettiği türlerden biri de nasihatnamelerdir. Arapça nşh kökü; bir şeyin saf hâle gelmesi, samimiyet ve öğüt verme gibi anlamlara gelmektedir.² Arapça öğüt ve nasihat verme anlamına gelebilecek mevize, tezkir ve irşâd;³ Farsça ise pend ve enderz⁴ gibi çeşitli kavramlar kullanılmıştır. İnsanları herhangi bir konuda eğitmek, toplumsal düzeni sağlamak amacıyla yazılan eserlerin bütününe nasihatname/pendname denilmektedir. Peygamberimiz'in İslâm'ın nasihat üzerine inşa edilmiş bir din olduğunu belirtmesi⁵ ve Kurân-ı Kerîm'de insanlar için öğüt ihtiva eden birçok âyetin⁶ yer alması, bu alanda çok sayıda eser yazılmasına sebep olmuştur. Ahlaki, öğretici mahiyeti olan bu tür eserlerde ahlakın topluma taalluk eden yanı göz önünde bulundurulmuş ve müellifler bu tür eserler yazmaya önem vermişlerdir. Bu çerçevede eser telif edilirken âyetler, hadisler ve atasözlerinden faydalanılmakta ve anlatılanlar ya da okunanlardan insanların ibret ve ders alması gerektiği vurgulanmaktadır. Nasihatnamelerin muhtevasının, içinde bulunulan toplumda meydana gelen çeşitli olaylar ekseninde şekillendiği söylenebilir.⁷ Mahmut Kaplan nasihatnameleri konularına, nazım şekillerine ve telif ya da tercüme oluş durumlarına göre tasnif etmiştir.⁸ Kaplan'ın tespitlerine göre manzum nasihatnamelerde işlenen konular oldukça çeşitlidir. Bu çeşitlilik ibadet, zikir, tövbe ve samimiyet gibi dinî-tasavvufi konular; doğruluk, kanaat ve sabır gibi bir kişinin sahip olması gereken ahlaki hususiyetler; açgözlülük, böbürlenme ve gybet gibi kişinin sakınması icap eden nitelikler; sözünde durma, iyi ad bırakma ve iyilik etme gibi sosyal hayatla ilgili meseleler; ilime dair verilen öğütler ve sosyal hayata yönelik yapılan eleştiriler olmak üzere altı kategoride değerlendirilmiştir.⁹

¹ Ağâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 11 (1964), 96.

² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414), “nşh”, 2/615.

³ Hasan Cirit, “Vaaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 46/404.

⁴ Nimet Yıldırım, “Fars Öğüt Edebiyatı”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 16 (K 2005), 52.

⁵ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-şâhîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasrî'n-Nâsır (Beyrût: Dâru Tevkî'n-Necat, 1422/2000), “îmân”, 42.

⁶ “Kur'ân Yolu” (Erişim 19 Şubat 2024), Âl-i İmrân 3/138, en-Nisâ 4/63, el-En'âm 6/126, el-A'râf 7/62, 68.

⁷ İskender Pala, “Nasihatnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/409.

⁸ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)* (Ankara: AKM Yayınları, 1995), 2-4.

⁹ Mahmut Kaplan, “Manzûm Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 9 (Aralık 2001), 133-185.

Nasihatnamelerin/pendnamelerin yazılış amaçlarını Ayşe Parlakkılıç Mucan, “Allah’ın rıza ve ihsanını kazanma, birey ve toplumu irşat etme, cehennem ateşinden korunma ve bağışlanma, dünyaya kendisinden bir hâtıra bırakma, ilimlerin önemini anlatma, insanların derdine deva olma, onlara zevk ve neşe verme, vefatından sonra hayırla yâd edilme, biri(leri)nin isteği, tavsiyesi ve yönlendirmesi üzerine ve Türkçeye tercüme isteği” olmak üzere tasnif etmiştir.¹⁰ Parlakkılıç Mucan’ın tespitlerine göre nasihatnamelerde mesnevi nazım şekli çokça tercih edilmekle birlikte kaside ve terciibent gibi nazım şekilleri de kullanılmıştır. Aruz açısından değerlendirildiğinde ise en fazla “mefâ’îlün/mefâ’îlün/fe’ûlün” kalıbı kullanılmış; bu kalıptan sonra ise “fâ’îlâtün/fâ’îlâtün/fâ’îlün” kalıbı tercih edilmiştir.¹¹

Arap,¹² Fars¹³ ve Türk edebiyatlarında nasihat ihtiva eden telif ya da tercüme olmak üzere birçok eser yazılmıştır. Yûsuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig’i*, Edib Ahmed-i Yükneki’nin *Atebetü’l-Hakâyık’ı*, Yûnus Emre’nin (öl. 720/1320 [?]) *Risâletü’n-Nushiyye’si*, Âşık Paşa’nın (öl. 733/1332) *Dâsitân-ı Vasf-ı Hâl-i Her Kes’i*, Ahmed Fakîh’in *Çarh-nâme’si*, Güvâhî’nin (ö.?) *Pend-nâmesi*, Askerî’nin *Pend-nâmesi*, Şemseddîn Sivâsî’nin (öl. 1006/1597) *Pendnâmeleri*, Nâbî’nin (öl. 1124/1712) *Hayriyye’si*, Sünbülzâde Vehbî’nin (öl. 1809) *Lutfiyye’si*, Ahmed-i Dâî’nin *Vasiyyet-i Nûşirevân’ı* ile *Sa’âdet-nâme*, *Kâbûs-nâme*, *İlâhî-nâme*, *Pend-i Attar* ve *Bostân* tercümeleri edebiyatımızda bu minvalde kaleme alınanlardan bazılarıdır.¹⁴

Edebiyatımızda nasihatnamelerle ilgili birçok çalışma yapılmıştır.¹⁵ Hakkında bilimsel araştırma yapılmayan nasihatnamelerden biri de Fahrî’nin *Kitâb-ı İlâhiyye** adlı eseridir.

¹⁰ Ayşe Parlakkılıç Mucan, *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâmeler ve Uralı Ya’kûb Oğlu Hüseyin’in Miftâh-ı Cennet’i* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 110-128.

¹¹ Parlakkılıç Mucan, *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâmeler ve Uralı Ya’kûb Oğlu Hüseyin’in Miftâh-ı Cennet’i*, 165-166.

¹² İbrahim Fidan, *Klasik Arap Edebiyatından Yol Gösteren Ögütler* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017).

¹³ Yıldırım, “Fars Ögüt Edebiyatı”.

¹⁴ Yazılan nasihatnamelerle ilgili bk. Parlakkılıç Mucan, *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâmeler ve Uralı Ya’kûb Oğlu Hüseyin’in Miftâh-ı Cennet’i*, 30-108.

¹⁵ Bu çerçevede çalışma yapılan nasihatnamelerden bazıları şunlardır: Abdülmecit İslamoğlu, “Halil Efendi’nin Lübbü’n-Nesâyih Adlı Eserinin Şekil ve Muhteva Özellikleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/26 (15 Aralık 2012), 119-148; Adem Ceyhan, “Harputlu Ömer Naîmî’nin İslâmî Bilgi ve Ögütler Veren Bir Nasihatnamesi: Manzûme-i Naîmiyye”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]* 3/2 (30 Ağustos 2020), 381-486; Ferdi Kiremitçi, “Klasik Türk Edebiyatı Manzum Nasihatname Geleneğinin Son Hacimli Örneği: Muhammed Şerîfî ve Pend-i Gülîstân Mesnevisi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* 8/19 (2017), 176-206; Fırat Sevinç, “Nasihat-Nâme Türünde Bir Eser: Kasîde-i Şinâsî”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 53 (17 Aralık 2021), 163-206; Mahmut Kaplan, “Divan Edebiyatında Manzum Nasihat-nâme Yazan Şairler ve Eserleri I”, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (1992), 23-68; Melek Dikmen, “Nasihatnâme/Pendnâme”, *Manzum Dinî-Edebî Türler Metin ve Şerh*, ed. Kenan Mermer - Olcay Kocatürk (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2025), 391-416; Murat Ak, *Osmanlı’nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihatnâme Maksûd-ı Nasihat (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018); Reyhan Keleş, “Türk Edebiyatında Nasihat”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 44 (2010), 183-209; Şeyma Benli, “Dört Dörtlük Ögütler: Dört Sayısı Üzerine Kurulmuş Türkçe Mensur Nasihatnamelerin Mukayesesi ve Kâtip Ali Efendi’nin Pendnâme’si”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 4/4 (30 Aralık 2020), 1069-1092.

* Eser tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

Çalışmada söz konusu eser, şekil ve muhteva özellikleri itibarıyla incelenmiştir. Çalışmanın şekil özellikleri kısmında eserin nüshası, adı, müellifi, telif sebebi, yazıldığı dönem, tertibi ve nazım şekline ilişkin bilgilere yer verilmiş; muhteva özelliklerinde ise eserin bölümleri, eserden örnek bölüm, dil ve üslubu gibi hususlar irdelenmiştir.

1. ESERİN İNCELENMESİ

1.1. Nüsha Tavsifi

Kitâb-ı İlahiyye, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arkeoloji Yazmaları 114 koleksiyon numarası ile kayıtlıdır. Manzum olarak kaleme alınan eser, 210x150-150x110 mm. ölçülerinde olup 64 varaktır.¹⁶ Tek nüshası¹⁷ tespit edilen eserin müstensihisi Ali b. Hamza'dır. Eser, Salı günü duha vaktinin sonlarına doğru 933 Rebûlâhîr'de Kayseri'de istinsah edilmiştir.

Eserin Başı (1b):

بحمد الوهاب المعطى الكريم
و بسم الله ذى الفضل القديم

هو الله العظيم الرب الأعلى
اله واحد حى تعالى

Eserin Sonu (64a):

تكرى رحمت ايلسون دايم اكا
يازنى بر فاتحه يله اكا

... اللهم تقبله بالخطايا و اجعله و سيلة بالمنايا امين يا معين و الحمد لله رب العالمين

1.2. Telif Sebebi ve Adı

Müellif, eserin bir sabah vakti kendisine vasıl olan ilham-ı Rabbani neticesinde ortaya çıktığını; gönül iklimine hâtiften gelen sesle mana aleminin sırlarına vâkif olduğunu dile getirmektedir. Bu ses, ona gaflet uykusundan uyanarak Allah'ın kâinatı nasıl yarattığının temaşa edilmesi gerektiğini bildirmiştir:

Meger bir şubh ilhâm-ı İlahî
Virüben 'ayn-ı rûha intibâhı

Seher hâtifden irdi cāna āvāz
Ki açup rûy-i ma'niden dile rāz
Didi bu h'āb-ı¹⁸ gâfletde ey miskîn¹⁹
Yatasın niceye dek ħor gāngîn

Gözün açup nazar kıl bu cihāna
Ne resme naqş ider görgil zamāna (14a)

¹⁶ Takibiyyelerden anlaşıldığı kadarıyla eserde eksiklik olduğu tespit edilmiştir.

¹⁷ Eserin başka bir nüshasının bulunup bulunmadığıyla ilgili Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Katalog ve Görüntü Veritabanı ile Ulusal Toplu Katalog taranmış; ancak herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

¹⁸ Kelime "hâb" şeklinde yazılmıştır.

¹⁹ Kelime "miskîn" şeklinde yazılmıştır.

Dünya hayatının geçiciliği ve ömrün vefasızlığı vurgulandıktan sonra insanoğlu için ancak oyun ve eğlence mesabesinde bulunan dünya hayatından ders alıp düşünmesi ve âhiret için hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır:

İllâ 'ibret bu çarhıñ girdişinden
Kıla fikret cihânıñ cünbişinden (14a)

...

Bu fânî 'ömre kıлма i'timâdı
Dizegör âhîret yoluna zâdı (14b)

Müellif, eseriyle birlikte cihanın şevkle dolacağını ve işitenlerin de "bârekâllâh" demesini temenni etmektedir:

Cihân tola tamâm şevk-ile çün mâh
İşidenler disünler bâreka'llâh (15b)

Fahrî, hâtiften işittiği sese kulak vererek nasihatlerle dolu ve özenle tertip edilmiş bu çok kıymetli eseri kaleme aldığını ifade etmiştir:

Çü hâtifden işitdim bu kelâmı
Kâbû[l] itdim dil ü cândan tamâmı

Ki zeyn-i pür-neşâyih hûb mevzûn
Ki her birisi anıñ dürr-i meknûn

Pesend idüp kâmusın gûş kıldım
Ki şevkimden hürûş-ı cûş kıldım (15b)

Şair öncelikle böyle bir eser kaleme almak için yeterli bilgiye sahip olmadığını düşünerek tevazuda bulunmuştur. Ancak gönlü hâtiften gelen bu sesin gereğini yerine getirmesini belirttiyse de yine kendisini yeterli görmemiştir. Ancak hâtiften gelen ses, bunun insanoğlunun bir işi yapmamak için ileri sürdüğü bahane olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine müellif tüm gönlüyle, Peygamber Efendimiz'in himmetleriyle ve onun şefaatine mazhar olmayı umarak eserini yazmaya başlamıştır:

Fe 'ammâ hâlime kıldım nigâhî
Kuşûr-ı 'aczi mi gördüm kemâhî (15b)

...

Dilim didi velî çün sem'î tã'at
Nidem ki cânda yokdur isti'tâ'at

Girü hâtif dile dir ki ey miskîn
Ta'allüldür bu almaz er ü gâmgîn

...

Dil [ü] cândan şürû' itdim bu nazma
Egerçi lerze düşdi cism ü 'azma

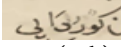
Hem istimdād idüp şāh-ı rusulden
Hidāyet uma hādī-yi subulden (16a)

Müellif, cennet gibi bezenmiş bu eseri yazmak için ömründen biraz zaman harcadığını ifade etmektedir. Dünya ve âhret için inci gibi olan eserin adının da **İlahiyye** olduğunu dile getirmiştir:

Müzeyyen hoş bezenmiş cennetāsā
Maʿānī dürrleriyle cümle cānā
Birez müddet ʿömürden eyleyüp harc
Bu derecede itmiş midir nicedir derc²⁰
Nedir kim gūş-ı cānā hūş cāndır
Ne gevher kim behāsi dü cihāndır
Virildi hem İlahiyye buña ad
Semāʿından olur cān gönül şād (16b)

1.3. Müellifi ve Memleketi

Müellifin hayatıyla ilgili ayrıntılı inceleme yapılmış; ancak tezkirelerde ve bibliyografik kaynaklarda bilgi tespit edilememiştir. Onun hayatına dair bilgiler, yalnızca *Kitāb-ı İlahiyye*'de verilen malumatlarla sınırlıdır. Müellif, eserinde Fahrî mahlasını seçtiğini, adının ise Seyyid Ali olduğunu dile getirmiştir:

Olındı maḥlaşımda Fahrî muḥtār
Ki faḥrımındır hemişe faḥr-ı ebrār (62a)
Adım Seyyid ʿAlidir bende-i Ḥaḫ
Zelil-i ʿāciz-i efkende-i Ḥaḫ (62b)
Fahrî mahlasını kullanan Seyyid Ali'nin memleketi Aksaray'dır:
Şehirim hem bi-ibn-i
Ki āl-i Muştafāyım Aḫsarāyī (62b)

Fahrî memleketine özel bir önem vermiş ve onu methetmiştir. Tarihi süreç içerisinde Aksara'ya; Aksara, Sonya, Kubbetü'l-İslām ve Daru'z-zafer gibi adlar verildiğini belirterek bu şehirin evliya ve takva sahiplerine ev sahipliği yaptığını dile getirmiştir:

Mezār-ı evliyā-yı ʿārifāndır
Medār-ı etḫiyā-yı zāhidāndır
Ki dāru'l-mülk-i Rūmda Aḫsarādır
Maḫām-ı cān-fezā vü dil-güşādır

Dimişler cümle aşḫāb-ı tevārīḫ

²⁰ Mısraın vezni kusurludur.

Yazılıcağ bilâda ism-i târih
 Kadîmen Şonyadır ismi dimişler
 Hadîşen üç dağı ad okımişlar
 Bir ismi kûbbetü'l-İslâm dinilmiş
 Biri dâru'z-zafer hem ad virilmiş
 Bir adı Aksarâ meşhûr âfâk
 Ki ehl-i her medâyin aña müştâk (62b)

1.4. Telif Dönemi

Kaleme alınan methiyelerden hareketle eser, II. Bayezid Dönemi'nde (1481-1512) yazılmıştır. Müellifin Aksaraylı olmasından hareketle eserin Aksaray'da yazılması ihtimal dâhilindedir. Ancak bu hususta net bir bilgi bulunmamaktadır. Fahrî, insanların hoşuna giden, beğenilen bu eserin Allah'ın yardımıyla tamamlandığını belirtmekte ve Allah'ın kendisine lütuf ihsan etmesini niyaz etmektedir:

Anıñ 'avnıyla hatm oldı kitâbıñ
 Tamâm oldı bu virdi müsteşâbıñ
 Tamâm ol vaqt olur ma'nide bilgil
 Qabûl ide keremden şâh-ı 'âdil (62a)

Seyyid Ali'ye göre, Bayezid'in varlığı alem için büyük bir önem arz etmektedir. O, bütün dertlilerin dermanı, seçkin bir padişah olup dosdoğru bir inanca sahiptir:

Vücûd-ı 'âleme ol cân olupdur
 Kamu merd ehline dermân olupdur
 Ulu sulţân şâh-ı ber-güzindir
 Ki sulţân Bâyezîd pâk-ı dindir (9b)

Bayzed'in cömert ve züht ehli olduğu belirtilmektedir. Bütün bu hasletlerin Allah tarafından ona bahşedildiği vurgulanmaktadır:

'Aţâ vü 'ilm temyîz ü mürüvvet
 Sehâ vü zühd perhîz fütüvvet
 Kamu ihsân ü fazl ü 'adl-i dâniş
 Hudâyî hil'atidir zi-âferîniş (9b)²¹

İslâm ordusunun kumandanı olan bu padişaha Allah'ın uzun ömür vermesi için niyazda bulunan Fahrî, o şahın hem dünyevi hem uhrevi alemin düzenini sağladığını, adalet ve züht sahibi olduğunu belirtmektedir:

Sipeh-sâlâr-ı şer'î şâh-ı gâzî

²¹ Mısraın vezni kusurludur.

Ki yā Rab vir añā ‘ömr-i dirāzī (9b)

Ne şeh ki rub‘-ı meskūnuñ niżāmı

Vücūd-ı pāk olmışdır tamāmı

Olupdır huṭbe-i dīniñ āsası

Yapılmış ‘adl ü zühd üzre bināsı (10a)

Padişahın hilm ve zühdü ile ön planda olduğu ve bir benzerinin gelmediği vurgulanmaktadır. Kendisine Âciz Fahrî sıfatıyla seslenerek övgüye fazlasıyla layık olan ve şahsına birçok övgünün yapıldığı Bayezid’i tıpkı seher vakti öten bir kuş gibi sürekli methettiğini dile getirmektedir.

Cūd u şehāda gelmedi mişlin zamāniyye

Ḥilm ü ḥayāda gelmeyiser daḥı nīz hem

...

Bîçāre Fahrî gülşen-i medḥinde ol şehiñ

Murğ-ı seher gibi bu du‘āyı ider nağam (11a)

1.5. Nazım Şekli, Vezni, Kafiye Düzeni ve Tertibi

Eser, her beytin kendi içerisinde kafiyeli olduğu ve aruzun kısa kalıplarının tercih edildiği mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. 6278 beyitten oluşmaktadır. Klasik mesnevi tertibinde olduğu gibi *Kitâb-ı ilâhiyye*’ye besmele, tevhid, münacat ve naat ile başlanmıştır. Akabinde dönemin padişahı Sultan Bayezid Han’a (öl. 918/1512) methiye, sebeb-i nazm-ı kitab ve konunun işlendiği bölüm yer almaktadır. İnsanlara öğüt vermek amacıyla yazılan eserin dinî-ahlaki çerçevede kaleme alınan mesneviler arasında yer aldığı görülmektedir. Ancak öğüt verme amacının öncelendiği söylenebilir.

Eserde aruzun “Mefâ’ilün/mefâ’ilün/fe‘ülün” kalıbı kullanılmıştır. Müellif anlatımı daha hareketli kılmak için bazen “Fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilün”, “Fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilün” ve “Mef‘ülü/Fâ‘ilâtü/mefâ‘ilü/fâ‘ilün” kalıbıyla da şiirler kaleme almıştır. Vezin zarureti dolayısıyla şiirlerde sıklıkla imale ve zihaf bulunmaktadır:

Oluban nefsimize bende hergāh

Degüliz āḥiret ḥālinden āgāh (21a)

Bu delil yetmez mi saña ey kişi

Şatmadı dünyāya dīnin ol kişi (35b)

Sen imdi ey ‘aziz itgil kıyāsı

Recādır evvelā zühdüñ esāsı (50a)

Münācāt idüben didi ilāhī

Ḳamu üftādeniñ sensin penāhı (52b)

Kafiye-i Mücerrede:

Anıñ zikri virir çün kalbe kuvvet
Mücellâ olur anıñla tabî'at (24b)

Gel beru gel cāmıla vü 'aşkıla
İdelüm Haqqa tevekkül sıdıklıla (35a)

Kafiye-i Mürekkebe/Mürdef:

Elâ ey 'ârif-i dānâ-yı esrâr
İşit hikmet yüzünden nice güftâr (11b)

Zuhûrından ki zâhir bu cihândır
Buṭûnından görünen nûr-ı cândır (12b)

Dağı dūzaḡdan ide hem beni dūr
Ki rûḡum rāḡat olup ola mesrūr (23b)

Virüben kalbimiz mesrūr idesin
Hemişe cān gözün pür-nûr idesin (24b)

Elâ ey bülbül-i gülzâr-ı tevḡid
Ma'ârif gülşeninde oḡı temcîd (20b)

Rivâyet eyledi bû Bekr Sıddîk
Aña virmişdi Haq taşdıḡ tevfiḡ (27b)

Kafiye-i Mürekkebe/Mukayyed:

Göñül dünyâyı dūna itmegil kayd
Düşürüp dāme seni itmeye şayd (51a)

Kafiye Kusuru:

Bu delil yetmez mi saña ey kişi
Şatmadı dünyāya dīnin ol kişi (35b) / Kafiye bulunmaması

'Ākile her kışşada çok hisse var
'Ākil ol sen daḡı alḡil hisse var (42b) / Kafiye bulunmaması

Redif:

Huzâyâ 'aşkıña sen lâyıḡ eyle
Bu benlik mestliginden ayıḡ eyle (2b) (Kelime)

Kanâ'at gencini hoş iḡtiyâr it
Ser-i hırş-ı hevâyî inkisâr it (22a) (Kelime)

Seniñ kapuñda sultānlar gedâdır
Ġaniler cümle anda bî-nevâdır (3a) (Ek)

Nuzūline sebep bunuñ dimişler Tūṭiler gibi şekerler yimişler (17b)	(Ek)
Vücūd-ı ʿāleme ol cān olupdır Kamu derd ehline dermān olupdır (9b)	(Kelime+Ek)
Şorarişeñ baña efdal ʿilimdir Görüriseñ nūr-ı ecmeñ ʿilimdir (40a)	(Kelime+Ek)

Tablo 1: Bab Numarası, Bölüm Başlıkları, Şiirlerin Beyit Sayısı ve Yer Aldığı Varak

Bab Numarası	Bölüm Başlıkları	Beyit Sayısı	Varak Numarası
	Bismi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm	38	1b-3a
	Tevḥid-i Şāni	47	3a-5a
	Tevḥid-i Şāliš ²²	15	5a-5b
	Münācāt-ı Bārī Te'ālā	25	5b-6b
	Na't-ı Resūl Şa'llāhu ʿAleyhi Vesellem	41	6b-8a
	Medḥ-i Resūl Şalla'llāhu ʿAleyhi Vesellem ²³	17	8a-8b
	Medḥ-i Pādişāh-ı İslām Medda'llāhu Te'ālā zıllehū ilā yevmi'l-ḳıyām	48	9a-10b
	Medḥ-i Şulṭānu's-selātin es-Şulṭān Bāyezid Ḥan Ebğahu'llāhu İlā yevmi'l-mīzān ²⁴	14	10b-11a
	Kelime-i Tevḥid bi-ṭarīḳ-i sened	69	11a-14a
	Sebeb-i Nazm-ı Kıtāb	79	14a-17a
	Cim ²⁵	87	17a-20a
	Ḥikāyet	44	20a-22a
	Mev'ize	30	22a-23a
Bābu's-şāni			23a-27a
	Cim	11	23b
	Mev'ize	4+ ²⁶ 6+6	24a-24-b
	Ḥikāyet	48	24b-26b
	Mev'ize	8+10+	26b-27a
Bābu's-şāliš			27a-37b

²² Kaside nazım şekli ile yazılmıştır.²³ Kaside nazım şekli ile yazılmıştır.²⁴ Kaside nazım şekli ile yazılmıştır.²⁵ Bu harfin cüz kelimesinin kısaltması olduğu düşünülmektedir.²⁶ Artı işareti hem toplama hem de öncesinde hadis kullanıldığını belirtmek için kullanılmıştır.

	Cim	19	27b-28a
	Mev'îze Der-Baħr-i Dîger	5+6+2	28a-29a
	Ĥikâyet	158	29a-35a
	Mev'îze	9+54	35a-37b
Bâbu'r-râbi ^c			37b-44a
	Cim	11	37b-38a
	Mev'îze	5+8+5+3	38a-39a
	Ĥikâyet Der-Baħr-i Dîger	11+70	39a-42b
	Mev'îze	7+10+2+11+7	42b-44a
Bâbu'l-hâmis			44a-48b
	Cim	11	44a-44b
	Mev'îze	3+ ²⁷ 13+ ²⁸ 3+4+4	44b-46a
	Ĥikâyet	45	46a-47b
	Mev'îze	30+2	47b-48b
Bâbu's-sâdis			49a-54b
	Cim	22	49a-50a
	Mev'îze	24	50a-51a
	Ĥikâyet	74	51a-54a
	Mev'îze Der-Baħr-i Dîger	16	54a-54b
Bâbu's-sâbi ^c			54b-58b
	-	10	54b-55a
	Mev'îze	13	55a-55b
	Ĥikâyet	32	55b-57a
	Mev'îze	4+12	57a-57b
Bâbu's-şâmin			57b-64a
	Cim	10+14	58a-59a
	Ĥikâyet	26	59a-60a
	Mev'îze	19	60a-60b
	Der-İ'tizâr ve Münâcât	25	60b-61b
	Der-Târiħ-i Kitâb	60	61b-64a

1.6. Dil ve İmla Özellikleri

Eser, Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliklerini barındırmaktadır. Bu çerçevede eserde “-ğıl, -gil, -ıcağ, -icek, -avuz, -ıban, -asız, -ısar” gibi o döneme ait birçok ek

²⁷ Diğerlerinden farklı olarak bu kısımda âyet kullanılmıştır.

²⁸ Diğerlerinden farklı olarak bu kısımda âyet kullanılmıştır.

kullanılmıştır:

Gücün yitdikçe virgil nazma hisşe
Ehādīs-i nebiden söyle kışşa (15b)

Din ü dünyāsı ma‘mūr olısar
Din ü ‘aķibide mağfūr olısar (36a)

İricek ol kişye mevt aķreb
Tazarru‘ idüben di ki yā Rab (53a)

Eserde kullanılan Türkçe kelime sayısı oldukça fazladır:

Kesme Fahri ye’s idüp ol bāb-ı rahmetden ümīd
Ol kapudan irişür her düşmişe bil fetḥ-i bāb (5b)

Velī nāmı buların kıldı zinde
Egerçi kendiler oldısar murde (15a)

Dürişdim rüz u şeb ‘aql irdigince
Başret nūr-ı kuvvet virdigince (16a)

Geldi bir kişi buların kapusın
Daķ idüben ‘arz kıldı tapusın (33a)

İnsanlara öğüt vermek amacıyla yazılan eserin sade bir üslupla kaleme alındığı görülmektedir. Buna ek olarak Arapça ve Farsça kelimelerle yapılmış birçok tamlama yer almaktadır:

İlāhī sen Kerīm ü Müste‘ānsın
Huzāvend-i zemīn ü āsumānsın (Farsça-Farsça/2a)

Bülbül-i bāğ-ı cinān şevķiñ gülistānında hoş
Mest olup feryād ider yā men lehū ḥüsnü’l-ḥiṭāb (Farsça-Farsça-Arapça/5a)

Kitab-ı İlahiyye’de dikkat çeken bir diğer özellik ise bazı beyitlerin tekrar edilmesidir:

Elā ey sālik-i rāh-ı şerī‘at
Şerī‘at hoş ṭarīķ est der-ḥaķīķat

Ṭut imdi gūş-ı cāmı bu kelāma
Ki nūr-ı dīndurur bu hās [u] ‘āma (17a)

Metinde müstensihin kelime yazımında titiz davranmadığı görülmektedir. Örneğin yukarıda tekrar eden beyitlerde kimi zaman müstensih bazı harfleri yazmamıştır. Ayrıca eserde خواب kelimesi خاب şeklinde yanlış yazılmıştır:

Didi bu h^vâb-ı ğafletde ey miskîn
Yatasın nice dek h^or ğamġîn (14a)

Gel imdi h^vâb-ı ğafletden gözün aç
Göñülden h^ubb-ı dünyâyı kıl ih^râc (47b)

Didaktik mahiyet kaleme alınan eserde birçok âyet ve hadis iktibası yapılmıştır:

Mağzen-i **innâ fetahⁿnâsın**²⁹ sen ey nûr-ı ilâh
İtdi Qur^ânda işâret adña Hâk Tâ vü Hâ30 (8b)

Buyurmuş fahr-i âlem şâh-ı kevneyn
Hâbîbu'llâh-ı mihri kâbe kavseyn31 (44a)

Ta'accub idüben dir şâh-ı **levlâk**³²
Degil hikmet nedir ey Ca'fer-i pâk (47a)

Eserde hadisler verilirken rivayetin senedinin de verilmesi eserin dikkat çeken bir diğer özelliğidir. Ayrıca hadisler verildikten sonra hadisi rivayet eden râvi manzum olarak zikredilmektedir:

Rivâyetdir Ebû Zer hâzretinden
Ayırmasun Hâk anı rahmetinden (23b)

Enes kıldı rivâyet Muştafâdan
İmâmu'l-mürselîn-i bâ-şafâdan (55a)

1.7. Muhtevası

Fahrî, eserinin sekiz bab üzere tertip edildiğini, her babın baştan sona öğüt içerdiğini, bütünüün âyet ve hadislerden oluştuğunu, çok belîğ ibarelerin, kinayelerin bulunduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde eserin âyetler, hadisler ve Peygamber Efendimiz'in hayatı merkeze alınarak inşa edildiği görülmektedir:

Sekiz bâb üzre kıldım bunı inşa
Sekiz cennet bigi hoş tertîb zîbâ

Ki her bâbı ser-â-ser pend ü hikmet
Tolıdır ey birâzer heb tamâmet (16a)

Heme âyât-ı ahbâr-ı nebîdir
Bi-küllî sözleriñ bu mühtezidir

²⁹ el-Fetih 48/1.

³⁰ Tâhâ 20/1.

³¹ en-Necm 53/9.

³² İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Mûzîlü'l-İlbâs amme's-tehere mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-nâs* (Beyrût: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 2/132.

Ki pürdür hem kinâyât [u] işâret
Faşîh hem belîğ çoğdur ‘ibârât (16b)

Eser baştan sona insanlara öğüt, nasihat vermek için kaleme alınmıştır:
Sen imdi ey hıred-mend aña bundan
Neşâyîh kim dimişem hoş deründan (13b)

Fahrî, her babda âyet ve hadisler zikretmiş, daha sonra bunları nazmen tercüme etmiştir. Bölümlerde kullanılan âyet ve hadislerde bir standart bulunmamaktadır. Eserde umumiyetle ilgili âyet ve hadise uygun 2 öğüt ve 1 hikâye yer almaktadır. Müellif bu kısımlar arasındaki uygunluğu şu şekilde ifade etmektedir:

Beyân it hûb u ra‘nâ bir hikâyet
Münâsib bu hadîse kıll rivâyet (20b)

Müellif, gönül ikliminden birçok sırrın beyan edildiği, şahlara layık inci gibi olan şiirlerinde hadis-i şerif ve kıssalara yer verdiğini sıklıkla vurgulamaktadır:

Beyân it levh-i dilden nice esrâr
Dizüben nazmını çün dürr-i şehvâr
Gücün yitdikçe virgil nazma hişşe
Ehâdîs-i nebîden söyle kışşa (15b)

1.7.1. Birinci Bab (17a-23a)

Sekiz bölüm hâlinde tertip edilen eserin başlık belirtilmeyen- ki bu durumun varakın eksik olmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir- ilk babı; 1 cüz, 1 hikâye ve 1 mevizeden müteşekkildir. Cüz kısmı; İhlâs Sûresi okumanın faziletlerine, sûrenin nüzul sebebine ve onu okuyana cennette çeşitli mükafatlar verileceğine odaklanmaktadır. Baba “*ومن قرأها مرتين فكأنما قرأ ثلاثا*”³³ rivayetine yer verilerek başlanmış, akabinde bu rivayet nazmen açıklanmıştır:

Ṭut imdi gûş-ı cāmı bu kelāma
Ki nūr-ı dīndurur bu hās [u] ‘āma
Rivāyetdir ‘Aliyy-i murtażādan
İmām-ı reh-nümā-yı evliyādan
Didi kim didi peygamber muḥakḳak
Nebîler serveri ol şāh-ı muṭlak

³³ “Onu iki defa okuyan, Kur’an’ın üçte ikisini okumuş gibidir. Onu üç defa okuyan, Kur’an’ın tamamını okumuş gibidir. Onu on bir defa okuyan için Allah Teâlâ cennette kırmızı yakuttan bir ev bina eder.” Eserde varakın eksik olmasından dolayı rivayetin ilk kısmı yer almamaktadır. Kaynaklarda bu şekilde yer almayan rivayet, birkaç rivayetin birleştirilmiş şekli gibidir. İlgili rivayetler için bk. ‘Alâ’u’-d-Dîn ‘Alî b. Hisâmi’-d-Dîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfü’rî el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü’l-‘ummâl fi süneni’l-aqvâl ve’l-ef’âl*, nşr. Bekrî Ḥayyânî (Bejrüt: Muessesetu’r-Risâle, 1401/1981), 1/585, 598-599.

Şalât-ı şubh edâ idüp sehergâh
 Okısa bir kişi on bir kûl hüve'llâh³⁴
 İrişmeye çü hergiz aña 'işyân
 Nice³⁵ haber iderse aña şeytân
 Buyurmuş bir hadîsinde dahı hem
 Resûlu'llâh ol şâh-ı mu'azzam
 İden bir kerre ihlâş tilâvet
 Bulısar yüz şehid ecrin tamâmet (17a)
 ...
 Eger üç kez okısa imdi diñle
 Okımış gibidir Qur'ân cümle (17b)

Fahrî, İhlâs Sûresi'nin dört âyet, on beş kelime ve kırk yedi harften oluştuğunu ve Mekkeli kâfirlerin Hz. Muhammed'den Allah'ı vasfetmesini istemeleri üzerine bu sûrenin nazil olduğunu belirtmektedir:

Ki dört âyât on beş kelimedir hem
 Hurûfi kırk yedi va'llâhu a'lem
 ...
 Rivâyet iduben bunlar didi çün
 Olup küffâr-ı Mekke cem' bir gün
 Didiler yâ Muhammed imdi söyle
 Bize Rabbiñ nedendir vaşf eyle (17b)

Hikâye kısmında yukarıda zikredilen hadise uygun bir olay anlatılmaktadır. Bir gün Hz. Peygamber'in huzuruna vefat eden biri getirilir. Bu kişinin iman edip etmediği sorgulanır. İslâm'a aykırı hareketlerinden dolayı önce Hz. Muhammed ilgili kişinin cenaze namazını kılmak istemez, ancak Cebrâil'in haberiyle o kişinin Allah'ın affına mazhar olduğu bildirilir ve cenaze namazının kılınması gerektiği belirtilir. Peygamber Efendimiz bu durumun sebebini sorduğunda vefat eden kişinin her gün yüz defa İhlâs Sûresi okuduğu söylenir:

Meger bir gün ki ol Maħmūd Aħmed
 Resûl-i bâ-şafâ ya'nî Muhammed (21a)
 Oturmuşdı Medîne kapusunda
 Turup ba'zı şahâbî tapusunda
 Gördiler bir cenân geldi ol dem
 Getürmüşler naa'sı nice âdem

³⁴ Mısraın vezni kusurludur.

³⁵ Kelime vezin gereği nicâ şeklinde yazılmıştır.

Mevize kısmında Allah'ın her zaman zikredilmesi gerektiği “فأذكروني أذكركم”³⁷ âyeti verilerek dile getirilmiş ve gönülden Allah'tan gayrısının çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır:

Ne dilkim ide illa'llâh tekrâr
Gönülde komıya lâ hergiz inkâr (24a)

Akabinde “قال النبي صلى الله عليه وسلم من قال لا اله الا الله خالصا مخلصا دخل الجنة”³⁸ rivayetine yer verilmiştir. İhlâs, kalpten şüpheyi çıkarmak ve kalbi saf kılmaktır. Şüphe duymadan içten bir şekilde Allah'tan başka ilah olmadığı dile getirilmelidir:

Dimişler ehl-i ma' na nedir ihlâş
Şübheden qalbi kılamak hâlîş u hâş
Gönüle bulmaya şek gümân râh
Dise dil lâ ilâhe illâ hüve'llâh (24b)³⁹

Hikâye kısmında hac ibadetini yerine getiren biri, şeytan taşlama sırasında taşları kendisine şahit tutar ve Allah'ın bir ve ortağının bulunmadığını dile getirir. Düşünde kıyametin koptuğunu, bütün insanların muhasebesinin yapıldığını ve kendisinin de cehenneme götürüldüğünü görür. Bu sırada atmış olduğu taşlar, kendisine şahitlik eder ve böylece Allah'ın rahmetine mazhar olur, cennete konulur:

Elinde tütmişidi yedi ahcâr
Hiţâb idüp dir anlara ey taşlar
Oluñuz baña şahid siz tamâmet
İderim cân [u] dilden hoş şehâdet
Hudânîñ gayrı yoçdur hergiz Allâh
İşidiñ lâ ilâhe illâ hüve'llâh (25a)⁴⁰

Mevize kısmında Allah adının tekrar tekrar zikredilmesi gerektiği belirtilmektedir. Böylece kalp manevi kirlerden arınacaktır. Bu kısımda “بني الإسلام على خمس شهادة أن لا اله الا الله”⁴¹ rivayetine yer verilmiştir. Şehadetin “Lâ ilâhe illâ hüve'llâh Muhammedu'r-Resûlu'llâh” demek olduğu ve bu sözden şüphe edenin kâfir sayılacağı dile getirilmiştir:

³⁷ “Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım.” el-Bakara 2/151.

³⁸ “Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kim saf ve ihlâslı bir şekilde Lâ ilâhe illa'llâh derse cennete girer.” Hadis kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır: “دَخَلَ الْجَنَّةَ - دَخَلَ الْجَنَّةَ” Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, nşr. Hüsâmeddîn el-Şudsî (Kahire: Mektebetu'l-Şudsî, 1414/1994), 1/17.

³⁹ Mısraın vezni kusurludur.

⁴⁰ Mısraın vezni kusurludur.

⁴¹ “İslâm beş şey üzerine inşa edilmiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet etmek.” Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtaşar* (Riyad: Dârü's-Selâm, 1419/1998), “İmân”, 1 (No. 8).

Huzānīñ zıkr olsa dilde tekrār
 Pür ide ‘ayn-ı ƙalbi nūr ezƙār

 Şehādet oldı İslāmīñ esāsı
 İdiñüz bu hadīşden siz ƙıyāsı (26b)
 ...
 Nedurur pes şehādet oluñ āgāh
 Dimekdir lā ilāhe illā hüve’llāh⁴²
 Muḥammed Resūl’llāh gerçek
 Olur kāfir bu söze eyliyen şek (27a)

1.7.3. Üçüncü Bab (27a-37b)

Üçüncü bab; 1 cüz, 2 mevize ve 1 hikâyeden oluşmaktadır. Baba “ عن أبي بكر الصديق رضي الله عنه أن أعرابيا أتى النبي عليه السلام قال بلغني أنك تقول الجمعة إلى الجمعة والصلوات الخمس كفارة لما بينهن لمن اجتنب الكبائر قال رسول الله صلى الله عليه وسلم نعم ثم زاد فقال الغسل يوم الجمعة كفارة والمشى إلى الجمعة كفارة كل قدم ”⁴³ rivayeti ile başlanmış; beş vakit namazın ve cuma namazının faziletine değinilmiştir. Kişinin bir cuma namazından diğer cumaya kadar işlemiş olduğu günahların affedileceği belirtilerek cuma namazının ehemmiyeti vurgulanmıştır:

Ki bir cum‘a olur bir cum‘aya dek
 Ki keffāret günāh ƙutmañuz şek

 Ki ya‘nī bir ƙişi cum‘a namāzın
 Ƙıluben ‘arz ide Haƙƙa niyāzın (27b)

Mevizede cuma namazı kılmanın çok sevap olduğu belirtilmiştir. “الجمعة عيد المسلمين”⁴⁴ ve “الصلاة عماد الدين فمن اقامها فقد اقام الدين ومن تركها فقد هدم الدين”⁴⁵ rivayetlerine değinilerek cumanın Müslümanların bayramı, namazın dinin direği olduğu ifade edilmiştir:

Rüz-ı cum‘a mü’miniñ bayramıdır
 Günleriñ cum‘a günü sultānıdır (28b)

...

⁴² Mısraın vezni kusurludur.

⁴³ “Ebû Bekir Sıddîk’den (r.a.) rivayet edildiğine göre bir bedevi Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) geldi ve şöyle dedi: “Bana ulaştı ki büyük günahlardan kaçınan bir kimse için bir cuma diğer cumaya kadar ve beş vakit namaz da arada işlenen günahlara keffarettir.” Peygamber Efendimiz de (s.a.v.) evet dedi ve sonra şöyle devam etti: “Cuma günü gusul almak keffarettir ve cuma namazına yürüyerek gitmek de keffarettir. Atılan her adım, yirmi yıllık amel gibidir. Kişi cuma namazını tamamladığında ise yüz yıllık amel işlemiş gibi mükafatlandırılır.” Ebû’l-Fağl Ahmed b. ‘Alī el-‘Asƙalānī ibn Hacer el-Asƙalānī, *el-Meṭālibu’l-‘Āliyye bi Zevā’idi’l-Mesānidi’s-Şemāniyye*, nşr. Heyet (Suudi Arabistan: Dāru’l-‘Āşime, Dāru’l-Ĉays, 1419/1998), 4/633.

⁴⁴ “Cuma Müslümanların bayramıdır.” el-Muttaƙî el-Hindî, *Kenzü’l-‘ummāl fi süneni’l-aƙvāl ve’l-ef‘āl*, 7/712.

⁴⁵ “Namaz dinin direğidir. Onu kılan, dini ayakta tutmuş; terk eden ise dinini yıkmış gibi olur.” Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā ve Müzilü’l-İlbās amme’s-tehere mine’l-Ehādīs alā Elsineti’n-nās*, 2/31.

Ol ki kılmaz olısar dîni h̄arâb
Böyle buyurdu Resûl kām-yâb (28b)

Hikâye kısmında uzun süre ateşe tapan iki kardeş, taptıkları ateşin kendilerine zarar verip vermeyeceğini merak ederler. Eğer ateş kendilerini yakarsa artık ona tapmayacaklarını söylerler. Biri ateşe elini uzatır ve ateş hemen onu yakiverir. Ateşe tapmalarının yanlış olduğunu anlayarak bir ilah bulmak isterler. Uzun bir arayıştan sonra Peygamberimiz'i bulurlar. Ancak büyük kardeş Müslüman olmaz. Küçüğü Müslüman olduktan sonra geçimini sağlamak ve ailesine bakmak için çabalar. Bir müddet aç kalırlar. Bu süre zarfında ibadeti asla terk etmez, daha fazla ibadet eder. Cuma namazını kıldıktan sonra Allah'a dua eder ve Allah da ona ihsanda bulunur:

İmdi gel bunı kılalum imtihân
Yağmayup bize virir mi bu emân
Ger bizi yağırsa bil kim ey aḥî
Tapmazız ayrıḳ buña biz hîç daḥı
Yağmayup ger bizi tuta muḥterem
Kulluḡuñ kılmayalum biz daḥı kem (29a)

Mevize kısmında; Allah'a tevekkül, beş vakit namazı cemaatle kılmanın fazileti ve cuma namazı kılan kişinin yüceliği dile getirilmiştir. Allah'a tevekkül etme, âyette geçen “ومن يتوكل على الله فهو حسبه”⁴⁶ ifadesine yer verilerek vurgulanmıştır:

Gel berü gel cāmıla vü ‘aşkıla
İdelüm Haḳḳa tevekkül şıdḳıla
Her işimüz aña teslim idelüm
Biz ḳuluz ḳulluḡmuzu görelüm (35a)

Beş vakit namaza cemaatle devam eden kişi, dünyada huzur ve refah içerisinde yaşar. Âhirette ise başışlananlardan olur. Ayrıca cuma namazı kılan kişiyi Allah yüceltir ve belalardan muhafaza eyler:

Her ki beş vaḳti cemâ'atle müdâm
Kesmeyüp bir kişi ḳılsa ey hümâm (35b)
Din ü dünyâsı ma'mür olısar
Dîni vü 'ukbide maḡfûr olısar (36a)
...
Haḳ anı ḡâyet mu'azzez eyliye
Her belâdan anı dâyim gözliye (36a)

⁴⁶ “Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter.” et-Talâk 65/3”.

1.7.4. Dördüncü Bab (37b-44a)

Dördüncü bab; 1 cüz, 2 mevize ve 1 hikâyeden oluşmaktadır. Baba, “عن ابراهيم عن علقمة عن الدنيا سبعة الاف عبد الله انه قال قال رسول الله صلى الله وسلم من تعلم بابا من العلم لينتفع به آخرته ودنياه خير له من عمر و”⁴⁷ rivayeti ile başlanmış; ilim öğrenmenin ve âlim olmanın önemine dikkat çekilmiştir:

‘İlimden bir kişi öğrense bir bāb
Ne resmile diyeyüm imdi der-yāb

Evlādını vü ‘uqbāsına nāfi‘
‘İlimdir zīre nefis cehline dāfi‘

Hayırlıdır bu ‘ilim şaḥṣa bilgü
Ki ‘ömr-i dünyeden ki yedi biñ yıl (38a)

Mevize kısmında, ilim öğrenmenin ehemmiyetine devam edilmiş; ilmin Hakk’a vasıl olmaya vesile olduğu belirtilmiştir. Akabinde bilenlerin üstün olduğunu vurgulamak için âyette geçen “هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون”⁴⁸ kısmına yer verilmiştir. Ayrıca âlimlerin bildiği ile amel etmesi gerektiğini vurgulamak için “من عمل بما علمه الله ما لم يعلم”⁴⁹ rivayetine değinilmiştir:

‘İlimdurur vesile Ḥaḳḳa ey yār
Ḳomaḡıl ‘ilmi elden imdi zinhār (38a)

Ki bir ‘âlim ola ‘ilmiyle ‘âmil
Neden anda kerāmet imdi sen bil (38b)

Âlimlerin gıybeti yapılmamalı ve haklarında kötü konuşulmamalıdır. Âlimlerle ilgili bu tür davranışların, kişileri ölüme bile götürebileceği “لحوم العلماء مسمومة من شمها مريض ومن أكلها”⁵⁰ sözüne yer verilerek ifade edilmiştir.

Hikâye kısmında “انا مدينة العلم وعلي بابها”⁵¹ rivayetine yer verilerek Hz. Ali’nin ilim sahibi olması vurgulanmıştır. Bir grup münafık toplanarak Hz. Ali’ye soru sormaya karar verirler ve onun ne cevap vereceğini merak ederler. On kişi tek tek Hz. Ali’ye giderek ilmin mi malın mı daha faziletli olduğunu sorar ve bunlara delil ister. Hz. Ali, ilmin enbiyanın mirası

⁴⁷ “İbrahim’den, Alkame’den, Abdullah’tan rivayet edildiğine göre, Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Kim hem âhiretine hem dünyasına fayda sağlamak için ilimden bir bab öğrenirse, onun için dünya ve âhiretin ömrü yedi bin yıl olsa ve o bu yedi bin yılın gündüzlerini oruçla, gecelerini ise namazla geçirse ondan daha hayırlıdır.” İki farklı rivayet şeklinde yer almaktadır. bk. el-Muttaḳî el-Hindî, *Kenzü’l-‘ummāl fi süneni’l-aḳvāl ve’l-ef’âl*, 10/164; 6/444.

⁴⁸ “De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” ez-Zümer 39/9.”

⁴⁹ “Kim bildiğiyle amel ederse Allah ona bilmediğini öğretir.” Farklı lafızla rivayet şu şekilde yer almaktadır: “من عمل بما علمه الله تعالى علم ما لم يعمل” Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ ve Mûzîlü’l-İlbâs amme’s-tehere mine’l-Ehâdis alâ Elsineti’n-nâs*, 2/265.

⁵⁰ “Âlimlerin etleri zehirlidir; onları koklayan hasta olur, onları yiyen ölür.” Abdülbâsit b. Mûsâ el-Almevî, *el-Mu’îd fi edebi’l-mufid* (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’l-dîniyye, 2003), 60.

⁵¹ “Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır.” Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ ve Mûzîlü’l-İlbâs amme’s-tehere mine’l-Ehâdis alâ Elsineti’n-nâs*, 1/203.

olduğunu ve kalbin nurunu arttırdığını, ilim ehlinin işinin Allah'a kulluk olduğunu belirtir. Münafıklar, onun ilminin büyüklüğünü görüp iman ederler:

İşidirler bu hadîsi hâş [u] ‘ām

Her kişi ider ‘Aliye ihtirām

...

Cümlemüz bir bir aña hep varalum

Önümüzde aña sâ’il olalum (39b)

Mevize kısmında Hz. Ali'ye nispet edilen “ولا يرضى بها الا حمار”⁵² ve “من”⁵³ “من اكرم علما فقد اكرمني”⁵⁴, “نوم العالم خير من عبادة الجاهل”⁵⁵ sözlerine ve “عرف نفسه فقد عرف ربه”⁵⁶ rivayetlerine yer verilmiştir. İnsanların anlatılan kıssalardan ders alması ve ilim öğrenmesi gerektiği vurgulanmış, cehaletin kişiye düşman olduğu belirtilmiştir. Ayrıca âlimin izzet sahibi ve onun uykusunun cahilin ibadetinden çok daha hayırlı olduğu dile getirilmiştir:

Cehl düşmendir kişiye ‘ilm dost

‘Âkil oldır düşmenini ide dost

Kişiye fırsat bula düşmen ey yār

Tiz ider varlığın anıñ tārūmār (42b)

...

Kişi nefsin bilmese bilmez Hakkı

‘Ālemi Hakk olmıyan olur şakī (43a)

1.7.5. Beşinci Bab (44a-48b)

Beşinci babda; 1 cüz, 2 mevize ve 1 hikâye bulunmaktadır. Baba, “أربع من كن فيه كمل إسلامه”⁵⁶ rivayeti ile başlanmış ve kâmil Müslüman'da doğruluk, şükür, hayâ ve güzel ahlakın bulunduğu belirtilmiştir:

Bulunsa çār haşlet bir kişide

Olur İslâm kâmil kıl şinide (44a)

Saña ol çarı bir bir imdi takrîr

İdeyüm ger getüre rāst takdîr

⁵² “Ey genç, ilim öğren; çünkü cehalet ayıptır. Bu ayıba ancak bir eşek razı olur.” Rivayet kaynaklarda tespit edilememiştir.

⁵³ “Kendini bilen Rabbini bilir.” Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Mûzîlü'l-İlbâs amme's-tehere mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-nâs*, 1/262.

⁵⁴ “Âlimin uykusu, cahilin ibadetinden daha hayırlıdır.” Muhammed Reyşehrî, *Mizânü'l-Hikme* (Kum: Dâru'l-hadîs, 1422/2001), 7/2742.

⁵⁵ “Kim bir âlime ikram edip yüceltirse, bana ikram etmiş olur.” Celâlu'd-Dîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ez-Ziyâdât ‘alâ'l-Mevdû'ât*, nşr. Râmiz Hâlid Hâc Hasen (Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1431/2010), 1/189.

⁵⁶ “Bir kişide dört şey bulunursa kâmil Müslüman olur: Doğruluk, şükür, haya ve güzel ahlak.” Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Kuleynî, *el-Furû'u'l-Kâfi*, nşr. Alî Ekber el-Ğifârî (Tahrân: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1338/1968), 2/57.

Biri anıñ hüsni-i hulkı biri hayâdır⁵⁷
 Biri şıdık biri şükr-i Hudâdır
 Bulunsa cümle bunlar bir kişide
 Eger erkekte vü eger dışide
 Olur İslâm kâmil didi Aḥmed
 Nebiyyu'llâh Ebu'l-Ḳâsım Muḥammed (44b)

Mezve kısmında; güzel ahlak sahibi olma, doğru söyleme gibi erdemler methedilmiş ve güzel ahlaklı kimselerin sevildiği belirtilmiştir. Burada Kalem Sûresi'nde yer alan “وإنك لعلى ولئن شكرتم لازيدنكم ولئن كفرتم ان عذابي لشديد”⁵⁸ ve İbrâhîm Sûresi'nde ifade edilen “خلق عظيم”⁵⁹ âyetleriyle “الحياء من الإيمان”⁶⁰ ve “الكنب في النار”⁶¹ hadisleri verilerek konu açıklanmıştır:

Daḥı hem evliyânıñ haşşetidir
 Kişiniñ hüsni-i hulk bil devletidir (44b)
 Huzâyâ bizi eyle zâkirinden
 Daḥı yâ Rab gerçek şâkirinden (45a)
 ...
 İmândandır hayâ dimiş peyamber
 Resûlu'llâh ol şâh-ı muzaffer
 ...
 Kerem eyle 'inâyet kıl Kerimâ
 Hayâdan bizi dūr etme Raḥimâ (45b)

Hikâye kısmında; Cafer-i Tayyar'ın fazilet sahibi biri olduğu, Allah tarafından ona iki kanat bahşedildiği belirtilir. Allah'ın lütfuna mazhar olmasının sebebi kendisine sorulunca da hayatı boyunca yalan söylemediğini, zinadan ve içkiden uzak durduğunu dile getirir:

Didi ol merd-i Ḥaḳ ey şâh-ı a'lâ
 Yalân söylemedim 'ömrümde kaç'â
 ...
 İkinci budurur ey şâh-ı levlâk
 Zinâdan kılmışımıdır nefsimi pāk
 ...
 Üçüncü bu ki sekrân olmadım hiç
 Ki şürb-i ḥamrı cüyân olmadım hiç (46b)

⁵⁷ Mısraın vezni kusurludur.

⁵⁸ “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.” el-Kalem 68/4.

⁵⁹ “Eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.” İbrâhîm 14/7.

⁶⁰ “Yalan, ateşe götürür.” Kaynaklarda rivayet bu şekilde tespit edilememiştir.

⁶¹ “Hayâ, imandandır.” Ebû 'Abdurrahmân Aḥmed b. Şu'ayb el-Ḥorâsânî en-Nesâ'î, *el-Muctebâ, es-Sunenu's-Suğrâ*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru't-Ṭeşîl, 1433/2012), “İmân” 27 (N. 5076).

Mevize kısmında; Cafer'in vefatı, ölüm gelince ah etmenin boş olduğu, dünya hayatında nam ya da şanın kalmayacağı, büyük günahlardan uzak durulması gerektiği ele alınmış; günahlardan tövbe edilmesi gerektiği “التائب من الذنب كمن لا ذنب له”⁶² hadisine yer verilerek vurgulanmıştır:

Zinâdan hâmrden gâyet hâzer it
Kebâyirdendurur bunlar güzêr it
Dağı söylemegil hergiz yalâni
Kebîredir dimiş ba'zılar anı (48a)

1.7.6. Altıncı Bab (49a-54b)

Altıncı babda; 1 cüz, 2 mevize ve 1 hikâye bulunmaktadır. Allah'tan hiçbir zaman ümidi kesmeme ve Allah'ın rahmeti konuları vurgulanmaktadır. Baba, “الفاجر الراجي برحمة الله تعالى أقرب الى الله من العابد المقنط من رحمة الله تعالى قال أخبرنا معمر عن زيد بن اسلم ان رجلاً كان في الأمم الماضية يجتهد في العبادات فيشده على نفسه ويقنط الناس من رحمة الله تعالى ثم مات فقال يا رب مالي عندك قال الله تعالى النار قال يا رب”⁶³ rivayetine yer verilerek başlanmıştır:

Çü fâcir ki ola râc î-i rahmet-i Hâk⁶⁴
Gümân tutmak Hâkka akrebdir el-hâk
Şu ‘âbiddin muğannef ola her dem
Anîñ taķnîf olur cânına hem
Şaķınıñ ehl-i taķnîf olmadan siz
Hudâdan ‘âķıbet dūr olmayasız
Ümîdi kesmeñiz hiç rahmetinden
Ki hâşâ red ide ol hâzretinden (49b)

Mevize kısmında; zahitlerin mağrur olmasının onları Hak'tan uzaklaştırdığı belirtilmiş; İblis'in gururunun da cennetten kovulmasına sebep olduğu ifade edilmiştir:

Nice zâhidleri zühdü çü mağrūr
İduben eyledi Hâkdan anı dūr (50b)

...

⁶² “Günahından tövbe eden hiç günah işlememiş gibidir.” İbn Mace, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: Daru İhyai Kutubi'l-Arabiyye, ts.), “Zuhd” 30 (N. 4250).

⁶³ “Allah'ın rahmetini uman günahkâr, O'nun rahmetinden ümidini kesmiş ibadet eden kişiden Allah'a daha yakındır. Mamer, Zeyd b. Eslem'den haber verdi ki: Geçmiş ümmetlerde bir adam vardı, ibadetlerde çok gayret gösterirdi. Nefsine çok katı davranır, insanları Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe düşürürdü. Sonra öldü. Ölünce dedi ki: “Ey Rabbim, senin katında bana ne vardır.” Allah Teâlâ buyurdu: Ateş. Adam, “Ey Rabbim benim ibadetlerim, gayret ve çabalarım nerede?” dedi. Allah Teâlâ, “Sen dünyada insanları rahmetimden ümitsizliğe düşürüyordun, bugün de ben seni rahmetimden ümitsizliğe düşürüyorum.” buyurdu. Kaynakta bazı lafız farklılıkları bulunmaktadır. Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacülarifin b. Ali El- Münâvi, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i'ş-şâğîr* (Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyye el-Kubra, ts.), 4/460.

⁶⁴ Mısraın vezni kusurludur.

Nazar kıl İblise vü t̄ā'atine
Ki gör encām noldı h̄āletine (50b)

Hikâye kısmında; tevekkül, her şeyin Allah'tan istenmesi ve Allah'tan asla umudun kesilmemesi ele alınmıştır. Hz. Mûsâ zamanında bir fasık vardır ve vefat etmiştir. Kavmi onu defnetmekten sakınmış ve mezbeleğe atmıştır. Cenâb-ı Allah, Hz. Mûsâ'ya vahyederek fasıka lütuf ve ihsanda bulunduğunu belirtmiş ve onun yıkanıp defnedilmesini emretmiştir. Bu emir üzerine Hz. Mûsâ fasıkın kavmine gitmiş, Allah'tan emir geldiğini belirtmiş ve onun cenaze namazının kılınacağını söylemiştir. Hz. Mûsâ, mezbelede fasıkın yüzünü görünce ona hayran kalmış ve bu durumun hikmetini öğrenmek için Hakk'a niyaz etmiştir. Üç şeyden dolayı Allah'ın affına mazhar olduğu belirtilmiştir. Birincisi işlediği günahlardan dolayı Rahim olan Allah'tan af dilemesi, ikincisi salihleri sevip onların sohbetine katılması, onlarla birlikte olması ve af dilemesi, üçüncüsü ise Allah'ın her kula yakın olduğunu idrak ederek af dilemesidir. Hz. Mûsâ, bu kişinin cenaze namazını kılanların isteklerinin kabul olacağını dile getirmiştir:

Didi vahy iduben Mûsâya Allāh
Bu gün bir dostum oldı olğıl āgāh
Ki red itdi anı kavmi tamāmı
Qabûl itdim çü luḫfumdan ben anı (52a)
...
Degildi hiç muḫanneḫ rahmetime
Anıñçün lâyıq oldı cennetime
Ümîdin kesmiyen bil rahmetimden
İrağ olmaya hergiz cennetimden (54a)

Mevezede; ariflerin bu anlatılanlardan ibret alması ve kişinin işlemiş olduğu günahlardan dolayı sabah akşam Allah'tan af dilemesi gerektiği belirtilmiş, böyle kullara Allah'ın rahmetiyle muamele edeceği vurgulanmıştır:

‘Ārifine bu işāretidir yaqîn
‘Āqilān ‘ibret ala bundan hemîn
Kişi ḫavfıla recāda çün yār
Olması hoşdur anıñ leyl ü nehār (54a)
...
Kişi kim eksikligin görüp ey yār
Ağlayuben dise ol leyl [ü] nehār
Ben faḫîrim yā ilāhî sen Ġanî
Rahmetiñden ḫomağıl maḫrûm beni (54b)

1.7.7. Yedinci Bab (54b-57b)

Yedinci babda; 1 cüz, 2 mevize ve 1 hikâye yer almaktadır. Hayâ ve tevezua odaklanılan

bab'a; “عن انس بن مالك رضي الله عنه قال قال رسول الله صلوات الله عليه وسلامه ان الله تعالى ينظر الى وجه الشيخ الى صباحاً ومساءً ويقول كبر سنك ورق عظمك ورق جلدك واقرب اجلك وحان قدمك الى فاستح مني وانا استحي من شيبتك ان اعذبك في النار”⁶⁵ rivayetine değinilerek başlanmıştır. İnsanoğlunun ömrünün sınırlı olduğu, yaşlandıkça güç ve kuvvetini kaybettiği, Allah'tan utanması gerektiği belirtilmektedir:

Didi kim didi ol sulţân-ı kevneyn
 Resûlu'llah mühr-i kâbe kavseyn
 Ki âdem ki pîr ola şağal ağ
 Nazar idüp yüzüne rûz şeb Hâğ
 Aña der kim 'ömr irdi kemâle
 Kemikler incelüp vardı zevâle
 Deriñ yufkaldı vü gitdi mecâliñ
 Ecel yaklaşdı vü şa'c oldı hâliñ (55a)

Mevize kısmında, yaşlılara hürmet edilmesi ve yaşlıların içi ve dışının bir olması gerektiği belirtilmiş; gönlün masivadan temizlenmedikçe pir vasfının kazanılamayacağı dile getirilmiştir:

İden pîrlere dâyim 'izz [ü] hürmet
 Bulisar lâ-cerem Hâğdan o rahmet
 ...
 Şağal ağarmağıla bilgıl anı
 Ki pîr olmaz kişi tütma gümânı
 Göñül ağarmayınca kişi ey yâr
 Çü pîr olmaz dimişler cümle ebrâr
 Pîriñ her fi'l câna pîr gerekdir
 İçi vü tışı cümle bir gerekdir (55b)

Hikâye kısmında; Hz. Ali'nin seher vakti kalkması ve acele bir şekilde mescide yetişmeye çalışması konu edilir. Hz. Ali, giderken yolda yaşlı bir kimsenin arkasında kalır ve onun yavaş bir biçimde gitmesinden dolayı hürmeten ardı sıra gider. Bu sırada sabah namazının vakti daralır. Hz. Ali, yaşlı kimsenin mescide gittiğini düşünür; fakat yaşlı kimsenin mescidin girişine geldiğinde mescide girmeden geçip gittiğini görür. Hz. Ali, onun kâfir olduğunu anlar. Mescide girince namazın uzadığını görüp şaşırır ve cemaate yetişir. Namaz bitince cemaat, Peygamberimiz'e rükûu neden uzattığını sorar. Peygamberimiz, Cebrâil'in

⁶⁵ “Enes b. Mâlik (r.a.) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu: “Allah Teâlâ, yaşlı kimsenin yüzüne sabah ve akşam bakar ve şöyle der: Yaşın ilerledi, kemiklerin inceldi, derin kırıştı, ecelin yaklaştı, bana geliş zamanın geldi. Öyleyse hayâ et, ben de senin yaşlılığından hayâ edeyim. Sana ateşte azap etmeyi uygun görmeyeyim.” Rivayet kaynaklarda farklı bir şekilde şöyle yer almaktadır: “انی لأنظر إلى الشيخ: يا داود، اني لأنظر إلى الشيخ: “وقيل: أوحى إلى داود عليه السلام: يا داود، اني لأنظر إلى الشيخ: “ففي كل يوم صباحاً ومساءً وأقول له: يا عبيدي، كبر سنك، ورق جلدك، ودق عظمك، وحان قدمك علي، فاستحي مني فإني استحي منك” Ibnu'l-Cezeri, *ez-Zehrû'l-fâ'ih fi zikri men tenezzehe 'ani'z-zünûbi ve'l-kabâ'ih*, nşr. Muhammed Abdülkâdis Ata (Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 42.

kanadının sırtında olduğunu ve bir müddet çekmediğini belirtir. Cebrâîl'e bu durumun hikmetini sorduğunda ise Hz. Ali'nin yaşlı bir Nasrânî'ye - o kişinin Nasrânî olduğunu bilmeden - hürmeten yavaş geldiğini, bundan dolayı Allah'ın emrettiğini ve rükûda kendisini tuttuğunu belirtir. Hatta Allah, Mîkâîl'e de güneş doğmasın diye tutmasını emretmiş ve Hz. Ali namaza yetişmiştir:

Yürüyüp mescide çünkü giderdi
Cemâ'at ecliçün sür'at iderdi

Giderken yola bir pîre irdi nâgâh
Gider âheste önce ol pîr-i gümrâh (56a)⁶⁶

...

Ḥuzâ emr eyledi Mîkâ'îl hîz
Ki tût periñle hürşîdi ey melek tîz⁶⁷

‘Aliniñ hürmetine doğmasun ol
İrişsun tañ namâzına o mağbûl (57a)

Mezvede; yaşlılara merhametle muamele edilmesi gerektiği, Hz. Ali'nin yaşlılara hürmetinden dolayı Allah'ın ona izzet bahsettiği belirtilmiştir. Ayrıca “من تواضع رفعه الله ومن تكبر وضعه الله”⁶⁸ rivayetini yer verilerek kişinin tevazu ile yüceleceği zikredilmiştir:

Şüyûha kıl tevâzu' eyle hîzmet
Tevâzu'dan bulur her kişi rif'at (57a)

...

Tevâzu'dan bulunur her bülendî
Tevâzu'dur kişiye ercümendî (57a)

Ḥuşûşâ nâ-tüvân pîrler du'ası
Çomaz mir'ât-ı dilde hiç pası (57b)

1.7.8. Sekizinci Bab (57b-60b)

Sekizinci babda; 1 cüz, 1 hikâye ve 1 mevize yer almaktadır. Takibiyeden hareketle cüz kısmında eksik varak ya da varaklar bulunmaktadır. Bölümde bundan dolayı 1 mevize yer aldığı söylenebilir. Merhamet etme, kanaat sahibi olma ve riyaya odaklanılan baba, “الراحمون من تواضع رفعه الله دَرَجَةً حَتَّى يُجْعَلَهُ فِي عِلِّيِّينَ، وَمَنْ تَكَبَّرَ عَلَى اللَّهِ دَرَجَةً وَضَعَهُ اللَّهُ دَرَجَةً حَتَّى يُجْعَلَهُ فِي أَسْفَلِ السَّافِلِينَ”⁶⁹ rivayeti ile başlanmış; cüz kısmında

⁶⁶ Beytin vezni kusurludur.

⁶⁷ Mısraın vezni kusurludur.

⁶⁸ “Kim alçak gönüllü olursa Allah onu yüceltir ve kim de kibirlenirse Allah onu alçaltır.” Müellifin ihtisar ettiği anlaşılan rivayet kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır: “مَنْ تَوَاضَعٌ لِّلَّهِ دَرَجَةً رَفَعَهُ اللَّهُ دَرَجَةً حَتَّى يُجْعَلَهُ فِي عِلِّيِّينَ، وَمَنْ تَكَبَّرَ عَلَى اللَّهِ دَرَجَةً وَضَعَهُ اللَّهُ دَرَجَةً حَتَّى يُجْعَلَهُ فِي أَسْفَلِ السَّافِلِينَ” Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/2326 (No. 11903).

⁶⁹ “Merhametli olanlara Allah merhamet eder. Yeryüzündekilere merhamet eden ki Allah da size merhamet etsin.” Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/238 (No. 6605).

“استترهوا من الشرك الاصغرا قيل يا رسول الله ما الشرك الاصغر قال الرياء”⁷⁰ hadisine değinilmiştir. Bu kısımda yeryüzünde yaratılan her şeye merhamet edilmesi ve küçük şirk olarak ifade edilen riyadan sakınılması gerektiği belirtilmiştir:

Ki men fi'l-'arḍ siz idiñ teraḥḥum

İde men fi's-semâ size teraḥḥum

Ḥudâdan isteyen dâyima rahmet

İde düşmüşleri gördükde şefkat

...

Gerekdir her 'amelde şıdk [u] ihlâş

K'ola Ḥaḳ ḥazretinde ol 'amel ḥâş (58a)

Hikâye kısmında; Ömer bir gün bir yere giderek Medine'yi seyrediyor. Bir çocuğun serçeyi tuttuğunu ve onu oynatarak mutlu olduğunu görüyor. Ancak serçenin bundan dolayı ızdırapla haykırdığını anlar. Ömer, merhamet ederek serçeyi satın alıp özgür bırakır. Bir müddet sonra Ömer vefat eder. Rüyasında onu görenler neden bu kadar mutlu olduğunu sorarlar. Ömer, serçeye merhametinden dolayı Allah'ın kendisine merhamet ettiğini ve makamının cennet olduğunu belirtir:

Görür bir serçeyi tıtmış bir oğlan

Anı oynaduben olurdu şādān

Velî serçe za'if zār [u] giryān

Lisān-ı ḥālile iderdi efgān

'Ömer kıldı teraḥḥum anı gördü

Şatun aldı daḥı āzād kıldı (59a)

...

Keremden luḫf iduben rahmet itdi

Bi-ḥamdi'llāh maḳāmım cennet itdi (60a)

Mezve kısmında, merhametin önemi vurgulanmaya devam edilmiş; âciz kulların gözetilmesi gerektiği ve böylece Allah'ın rahmetine vasıl olunacağı ifade edilmiştir:

Ḥudāya ḥoş gelür cānā beğāyet

Kişi bir düşmüşe kılsa ḥimāyet

Yetiş düşmüşlere gücüñ yeterken

İriş ḳalmışlara elüñ irerken (60a)

⁷⁰ “Küçük şirkten sakının. ‘Ya Resûlallâh, küçük şirk nedir?’ denildi. O, riyadır.” Kaynaklarda rivayetin şu şekilde geçtiği tespit edilmiştir: “إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ الشِّرْكَ الْأَصْغَرَ قَالُوا وَمَا الشِّرْكَ الْأَصْغَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الرَّيَاءُ يَقُولُ اللَّهُ “عَرَّ وَجَلَّ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِذَا جَزِيَ النَّاسُ بِأَعْمَالِهِمْ أَذْهَبُوا إِلَى الَّذِينَ كُنْتُمْ تُرَاوُونَ فِي السُّنَنِ فَانظُرُوا هَلْ تَجِدُونَ عِنْدَهُمْ جَزَاءً” Ahmed b. Ḥanbel, el-Müsned, 8/1890 (No. 24120).

Terahhüm bil nebîler haşletidur
Terahhüm her kişiniñ devletidur (60b)

Sonuç

Bu çalışmada hakkında henüz herhangi bir araştırma yapılmayan Fahrî'nin *Kitâb-ı İlahiyye*'si incelenmiştir. Eserin İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arkeoloji Yazmaları 114 koleksiyon numarasıyla kayıtlı tek nüshası tespit edilmiştir. Eserin müellifi, Aksaraylı Seyyid Ali olup mahlası Fahrî'dir. Müellifin hayatıyla ilgili biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak *Kitâb-ı İlahiyye*'den hareketle Fahrî'nin iyi bir eğitim aldığı görülmektedir.

Mesnevi nazım şekli kullanılarak yazılan eser, klasik tertibe uygun bir biçimde besmele, tevhid, münacat ve naat ile başlamış; dönemin padişahı Sultan Bayezid Han'a methiye, sebab-i nazm-ı kitab ve esas konunun irdelendiği bölümle devam etmiştir. İnsanlara öğüt vermek amacıyla yazılan eser, sistematik bir şekilde tertip edilen 8 babdan oluşmaktadır. Bablarda genellikle 1 cüz, 2 mevze ve 1 hikâye yer almaktadır. Yalnızca 1. ve 8. babda 1'er mevzenin eksik olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun varakın eksik olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Babın başında âyet ya da rivayet verilmiş akabinde buna uygun mevze ve hikâye dile getirilmiştir. Eserde sahih hadis kitaplarındaki rivayetlere yer verilmekle birlikte genellikle kullanılan ifadeler mevzû hadis kitaplarında bulunmaktadır. Rivayetler verilirken kimi zaman senedinin zikredilmesi, eserin kendine has bir yöntemi olarak değerlendirilebilir. Bablarda sırası ile Allah'ın birliği; İslâm'ın beş temel esas üzerine inşa edilmesi ve Allah'ın birliğini samimi bir şekilde vurgulayan kimsenin durumu; namazın önemi ve hususen cuma namazının fazileti, beş vakit namaza devam etme ve tevekkül; ilmin ve âlimin önemi; kâmil bir Müslüman'ın sahip olması gereken ahlaki ilkeler; Allah'tan ümidi kesmeme; hayâ ve tevazu; merhamet ve riya konuları ele alınmıştır. Eserin muhtevasının akîdeden ibadet ve ahlaka doğru olduğu görülmektedir.

II. Bayezid Dönemi'nde kaleme alınan eserde, Eski Anadolu Türkçesine ait birçok ek ve kelime kullanılmıştır. Müellif, eserini insanlara öğüt vermek amacıyla yazdığı için eserinde sade bir üslup kullanmayı tercih etmiştir. Eserde, müstensihthen kaynaklı birçok yazım hatası bulunmaktadır.

Aksaraylı Fahrî'nin şimdiye kadar incelenmeyen bu eserinin gün yüzüne çıkarılması hem dönemin kültürel özelliklerinin anlaşılmasına hem de nasihatname literatürüne katkı sağlayacaktır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda eserin transkribe edilerek literatüre kazandırılması ve diğer nasihatnamelerle kıyaslanması yerinde olacaktır.

Kaynakça | References

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ ve Mûzîlû'l-İlbâs amme's-tehere mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-nâs*. 2 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Heyet. 12 Cilt. Kahire: Cem'iyyetü'l-Meknez, 1431/2010.
- Ak, Murat. *Osmanlı'nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihatnâme Maksûd-ı Nasihat (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Almevî, Abdülbâsit b. Mûsâ el-. *el-Mu'îd fi edebî'l-mufîd*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye, 2003.
- Aşkalânî, Ebû'l-Fağl Ahmed b. 'Alî el-'Aşkalânî İbn Hacer el-. *el-Meţâlibu'l-'Âliyye bi Zevâ'idü'l-Mesânidi's-Şemâniyye*. nşr. Heyet. 19 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-'Âsîme, Dâru'l-Ğays, 1419/1998.
- Benli, Şeyma. "Dört Dörtlük Öğütler: Dört Sayısı Üzerine Kurulmuş Türkçe Mensur Nasihatnamelerin Mukayesesi ve Kâtip Ali Efendi'nin Pendnâme'si". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 4/4 (30 Aralık 2020), 1069-1092. <https://doi.org/10.34083/akaded.829135>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmî'u'l-Musnedü's-Şahîhu'l-Muhtasar*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1419/1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmî'u'l-müsnedü's-şahîh*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nasırı'n-Nâsir. Beyrût: Dâru Tevkî'n-Necat, 1422/2000.
- Ceyhan, Adem. "Harputlu Ömer Naîmî'nin İslâmî Bilgi ve Öğütler Veren Bir Nasihatnamesi: Manzûme-i Naîmiyye". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]* 3/2 (30 Ağustos 2020), 381-486.
- Cirit, Hasan. "Vaaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 46/404-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Dikmen, Melek. "Nasihatnâme/Pendnâme". *Manzum Dinî-Edebî Türler Metin ve Şerh*. ed. Kenan Mermer - Olcay Kocatürk. 391-416. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2025.
- Fidan, İbrahim. *Klasik Arap Edebiyatından Yol Gösteren Öğütler*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân el-. *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*. nşr. Hûşameddîn el-Ğudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Ğudsî, 1414/1994.
- Hindî, 'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Hîsâmî'd-Dîn b. Kâdî Hân el-Ğâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfü'rî el-Muttaķî el-. *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-aķvâl ve'l-ef'âl*. nşr. Bekrî Hâyânî. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1401/1981.
- İbn Mace. *es-Sunen*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki. Kahire: Daru İhyai Kutubi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1414.
- İbnu'l-Cezeri. *ez-Zehrü'l-fâ'ih fi zikri men tenezzehe 'ani'z-zünûbi ve'l-ķabâ'ih*. nşr. Muhammed Abdülkadis Ata. Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.

- İslamoğlu, Abdülmecit. "Halil Efendi'nin Lübbü'n-Nesâyih Adlı Eserinin Şekil ve Muhteva Özellikleri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/26 (15 Aralık 2012), 119-148. <https://doi.org/10.17335/suifd.40110>
- Kaplan, Mahmut. "Divan Edebiyatında Manzum Nasihat-nâme Yazan Şairler ve Eserleri I". *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (1992), 23-68.
- Kaplan, Mahmut. *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*. Ankara: AKM Yayınları, 1995.
- Kaplan, Mahmut. "Manzûm Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 9 (Aralık 2001), 133-185.
- Keleş, Reyhan. "Türk Edebiyatında Nasihat". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 44 (2010), 183-209.
- Kiremitçi, Ferdi. "Klasik Türk Edebiyatı Manzum Nasihatname Geleneğinin Son Hacimli Örneği: Muhammed Şerîfî ve Pend-i Gülistân Mesnevisi". *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* 8/19 (2017), 176-206.
- Kuleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'qûb el-. *el-Furû'u'l-Kâfi*. nşr. Alî Ekber el-Ğîfârî. 8 Cilt. Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1338/1968.
- Kur'an Yolu. Erişim 19 Şubat 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf>
- Levend, Ağâh Sırrı. "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 11 (1964), 89-115.
- Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacûlarifin b. Ali El-. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmî'i'ş-şajîr*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye el-Kubra, ts.
- Nesâî, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ĥorâsânî en-. *el-Muctebâ, es-Sunenu's-Şuğrâ*. nşr. Heyet. 9 Cilt. Kahire: Dâru't-Teşîl, 1433/2012.
- Pala, İskender. "Nasihatnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/409-410. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Parlakkılıç Mucan, Ayşe. *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâmeler ve Uralı Ya'Kûb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Reyşehrî, Muhammed. *Mizânu'l-Hikme*. Kum: Dâru'l-hadîs, 1422/2001.
- Sevinç, Fırat. "Nasîhat-Nâme Türünde Bir Eser: Kasîde-i Şinâsî". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 53 (17 Aralık 2021), 163-206. <https://doi.org/10.21563/sutad.1052260>
- Suyûtî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *ez-Ziyâdât 'alâ'l-Mevdû'ât*. nşr. Râmiz Hâlid Hâc Hasan. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1431/2010.
- Yıldırım, Nimet. "Fars Öğüt Edebiyatı". *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 16 (K 2005), 51-72.